

NYELVMŰVELÉS

Fiatalok a nyelv fejlődéséről és fejlesztéséről

1. A probléma ról. – A magyar nyelvművelés koncepciója, szakmai és társadalmi megítélése egyaránt változott az elmúlt években, évtizedekben (összefoglalások, dokumentumok: BALÁZS 1999., 2005.; KONTRA 2003a; KONTRA–SALY szerk. 1998.; SÁNDOR 2006.; MINYA 2005: 110–43). Értelemszerűen egyes nyelvváltozási tendenciák és nyelvi változatok megítélése is gyökeresen megváltozott.

A nyelvművelés hatását, szerepét és a nyelvhelyességi ismeretek közvetítésének az oktatásban való megjelenését sokan vizsgálták már. Rendszerint nyelvi hibajavító és feleletválasztó tesztek segítségével kutatták a beszélők normaismeretét, normatudatosságát (a kérdések legnagyobb része ilyen jellegű volt a Magyar nemzeti szociolingvisztikai vizsgálatban is; KONTRA 2003b: 52–7).

A jelen dolgozatban ismertetendő vizsgálat elsődleges célja nem egyes nyelvi változatok státuszának (preferált vagy stigmatizált voltának) feltérképezése volt. A középpontban egyes ifjúsági csoportok (gimnazisták, magyar szakos és nem magyar szakos egyetemisták, főiskolások) metanyelvi tudásának bizonyos szempontok szerinti megismerése állt.

A konstruktivista pedagógia szerint a pedagógiai folyamat tervezésében kiemelkedő szerepe van az előzetes ismeretek feltérképezésének (részletesen l. NAHALKA 2002: 50–90). Ez a megállapítás az iskolai tevékenységen kívül a tudományos ismeretterjesztésre, így a nyelvművelő tevékenységre is kiterjeszhető, hiszen a nyelvműveléssel foglalkozóknak tudniuk kell, hogy a célközönség milyen előzetes tudással ütköztet(het)ti az újonnan megszerzett ismereteket.

Emellett azt is ismerniük kell, hogy a befogadók számára a nyelvműveléssel összefüggő kérdések közül mi jelent valódi problémát, mi számíthat érdeklődésre stb. PIERRE BOURDIEU a közvéleménykutatással kapcsolatban írja: „a mögött az egyszerű tény mögött, hogy mindenkinek ugyanazt a kérdést teszik fel, az a hipotézis bújik meg, hogy létezik valamiféle közmegegyezés azt illetően, hogy mik is a problémák, vagyis [...] hogy mindenki egyetért abban, hogy milyen kérdéseket is érdemes egyáltalán feltenni” (BOURDIEU 1997: 136). A szerző cáfolja ezt a hipotézist. Igazát könnyű belátni: egy alkalmazott nyelvész teljesen más tudatossággal és más hozzáállással foglalkozik anyanyelvével, mint egy átlagos beszélő, ebből eredően problémái is mások. Ehhez hasonlóan a (nyelvi) viselkedését meghatározó referenciacsoportokat is másként választ(hat)ja meg. (Néhány elméleti vonatkozást bővebben kifejt SZABÓ 2007.) A bemutatandó vizsgálat is elsősorban azt célozta, milyen szerepe van az előzetes ismereteknek a nyelvhelyességgel és a nyelvműveléssel kapcsolatos attitűdök kialakulásában.

2. A z a n y a g g y ű j t é s r ől. – Az ismertetendő attitűdvizsgálat 2002 és 2004 között folyt gimnazisták és főiskolások, egyetemisták körében. A felsőoktatásban részt vevő hallgatókon belül külön csoportot képeztek azok, akiknek (egyik) szakja a magyar.

A vizsgálat gimnazistákra vonatkozó része a budapesti Karinthy Frigyes Gimnáziumban, a pécsi Leőwey Klára Gimnáziumban és a szegedi Deák Ferenc Gimnáziumban folyt. A három intézményben 50–50 gimnazista töltött ki kérdőívet. A főiskolások és az egyetemisták a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Pécsi Tudományegyetem és a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kara hallgatói közül kerültek ki. A három intézményben 50–50 magyar szakos és 50–50 nem magyar szakos töltött ki kérdőívet. A vizsgált intézményekben a kérdőíves gyűjtést követően interjúk is készültek. 9 gimnazista, 10 nem magyar szakos és 11 magyar szakos főiskolás, egyetemista válaszolt a kérdésekre. Az adatközlők kiválasztásakor fontos szempont volt, hogy a diák, illetve hallgató már legalább 2-3 éve részt vegyen az adott képzési rendszerben.

A 450 kérdőív és a 30 tematikus interjú segít képet alkotni arról, hogy különböző nyelvjárási háttérű, eltérő háttértudású és különféle képzési rendszerben részt vevő fiatalok gondolkodása mennyiben hasonlít egymáshoz és miben tér el egymástól jelentősen.

a) A mellékletben csatolt kérdőív első feladatában a magyar nyelvvel, nyelvműveléssel kapcsolatos 23 kijelentésre kellett a válaszadónak reagálnia. Ezek a kijelentések a szerző megfogalmazásai. A heterogén fogalmazásmód a nyelvművelő szakirodalom egyes nézeteit, megfigyelt magyarórák szóhasználatát és előinterjúzások tanulságait tükrözi.

A válaszadónak sarkított, olykor szinte provokatív megfogalmazású kijelentésekkel kapcsolatban kellett választ adnia, mégpedig úgy, hogy megadott – szándékosan nem árnyalt – kategóriáknak megfelelően kellett vélekedését formálnia. A kijelentések nem tematikus vagy logikai csoportokban szerepelnek. Ez megakadályozza, hogy a válaszadó azonnal felismerje az egymásnak ellentmondó vagy egymással szoros kapcsolatban álló kijelentéseket, s ez mechanikusan befolyásolja öt ítéletalkotásában.

A válaszadónak be kellett jelölnie, hogy ismeri-e az olvasott vélekedést, és ha igen, hol találkozott vele. Az egyes kategóriák a nyelvi szocializációt döntően befolyásoló személyek, elemek: a T a n á r – a frontális oktatás tekintéllyel rendelkező, ismeretátadó személye; a C s a l á d – mely a szocializációban, az értékhierarchia és -struktúra kialakításában játszik kulcsszerepet; a szintén jelentős befolyással bíró kortárs csoport (V e l e d e g y k o r ú), valamint az élet E g y é b szinterei (pl. televízió, rádió, újságok, könyvek, szervezett programok stb.). A válaszadók második teendője a megállapítással kapcsolatos saját vélemény (igenlés, részleges és teljes elutasítás) kinyilvánítása volt.

A kérdőív második feladatában arra kellett válaszolniuk a megkérdezetteknek, hogy beszéd közben kijavították-e már őket nyelvhasználatuk miatt. Fontos, hogy azonnali, nem önzérelt javításról van szó: ez a kijavításnak egy olyan fajtája, amely – különösen formális vagy formálisához közeli beszédhelyzetekben – igen sértő lehet. A kérdőív harmadik feladata efféle javításokkal kapcsolatos élményekre kérdezett rá: Ki és miért javította ki a válaszadót? Ő maga hogyan ítéli meg: a kifogásolt nyelvi viselkedés valóban szankcionálandó?

b) A kérdőívben szereplő állítások a következő tematikus csoportokba rendezhetők (a számozás a kérdőívet követi):

1. táblázat Kérdéskörök

Tematikus csoportok	Kapcsolódó kijelentések
a magyar nyelv fenyegetettségének kérdése	1., 10., 4., 12.
a magyar nyelv fejlődésének, fejlesztésének kérdése	5., 16., 21., 13., 8., 2., 9., 11.
szubjektív beállítódások a nyelvhasználattal kapcsolatban	3., 7., 6., 17.
javaslatok hibás nyelvhasználat ellen	14., 23.
a nyelvművelés, nyelvi tervezés tudatos megítélése	15., 18., 22., 20., 19.

Az interjúk során ugyanez a tematika érvényesült, a súlypont azonban áttevődött a nyelvművelő tevékenységre és a beszéd közbeni nem önzérelt javítással kapcsolatos élményekre. A 2. táblázat az adatközlőket azonosítja (rövidítések: ELTE: Eötvös Loránd Tudományegyetem; PTE: Pécsi Tudományegyetem; SZTE: Szegedi Tudományegyetem):

2. táblázat
Adatközlők

Város	A képzés jellege és a képző intézmény	Adatközlők	
Budapest	gimnazista (Karinthy Frigyes Gimnázium)	14., 16., 17.	3 fő
	nem magyar szakos (ELTE)	01., 02., 11., 12.	4 fő
	magyar szakos (ELTE)	03., 04., 13., 15.	4 fő
Pécs	gimnazista (Leőwey Klára Gimnázium)	29., 30., 31	3 fő
	nem magyar szakos (PTE)	23., 24., 26.	3 fő
	magyar szakos (PTE)	22., 25., 27., 28.	4 fő
Szeged	gimnazista (Deák Ferenc Gimnázium)	19., 20., 21	3 fő
	nem magyar szakos (SZTE Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar)	05., 06., 10.	3 fő
	magyar szakos (SZTE Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar)	07., 08., 09.	3 fő
Összesen			30 fő

3. A d a t e l e m z é s . – A kitöltött kérdőívek egyenkénti, önmagukban történő elemzése a válszadók számos önellentmondó nyilatkozatára világít rá: a megkérdezettek az esetek nagy részében nem ismerték föl az állítások közötti logikai kapcsolatokat, így egymással ellentétes kijelentésekkel kapcsolatban is ugyanazt az álláspontot képviselték. Ez arra enged következtetni, hogy e témáról nem gondolkodnak eléggé rendszerszerűen, nincsen kialakult nézetrendszerük.

Mindegyik, a kérdőívben érintett témakör esetében megfigyelhető, hogy rendszerint nagyobb a véleménynyilvánítók száma, mint az egyes kijelentéseket valamilyen forrásból már ismerőké. Ez azt jelenti, hogy a vélemények jelentős hányada teljesen spontán: nem a kijelentésben felvetett problémával kapcsolatban már hallott vélemény támogatása vagy cáfolata, hanem reflexszerű, vagyis alapját különböző előzetes ismeretek, beidegződések adják.

A vizsgálat minden fontosabb következtetésének ismertetésére jelen dolgozatban nincsen lehetőség. A dolgozat a nyelv fejlődésével, fejlesztésével kapcsolatos válszokat elemzi. Két további problémát külön közlemények fejtenek ki: 1. a nyelvművelés, nyelvi tervezés tudatos megítélése gimnazisták körében (SZABÓ 2006.); 2. tanári módszerek és tanulástípusok megjelenése a nyelvhelyességi szabályok megismerése során, az interjúk elemzésére építve (SZABÓ 2007.).

Mivel a vizsgálat nem reprezentatív mintavételen alapult, jelen dolgozat megállapításai nem az egyes régiókra vagy városokra, hanem az említett képző intézmények megkérdezett diákjainak véleményére vonatkoznak. Ennek ellenére – az egyszerűség kedvéért – az egyes vizsgált csoportokat városnév azonosítja. A kérdőív kijelentéseit szögletes zárójelbe tett sorszámuk, az adatközlőket kurzíván szedett sorszámuk azonosítja (névelő nélkül, mintha a kijelentések/adatközlők névelélenne dolgozunk).

A jelen dolgozat szempontjából fontos kijelentésekkel kapcsolatban a számadatokat a <http://www.nytud.hu/oszt/lexi/sztp/vizsgalat/adattar.pdf> internetcímen lehet elérni. A dolgozat szövegében csupán az elemzések szempontjából legfontosabb százalékos adatokra történik utalás. (A száza-

lékos adatok egész számra lettek kerekítve. A források esetében a százalékos eloszlás csak dominanciát jelez, mivel egyszerre több forrást is megjelölhettek a válaszadók.)

a) A kijelentések általában nem tűntek idegennek a gimnazisták számára (kivéve [16] és [21]), a hallgatók közül pedig leginkább a szegedi főiskolások ismerték őket. Egyes esetekben ([5], [9], [16], [21]) a kijelentés ismertségének aránya nem éri el az 50%-ot: ilyenkor a válaszok óvatosan kezelendők. A legkevésbé [21] volt ismert, talán általános nyelvészeti dimenziója miatt. A véleménynyilvánítók aránya tehát messze meghaladta a kijelentéseket ismerőkét: véleményt minden csoportban legalább 47-en mondtak, de jellemzőbb a 49–50 válaszadó.

b) A nyelvromlásnak képzetét ([5]) a gimnazisták körében Budapesten és Szegeden egyaránt a tanárok közvetítik leghangsúlyosabban. [16] esetében (ez a kijelentés [5] ellentéte) a tanári szerep Budapesten a legerősebb és Szegeden a legkisebb. Ez logikusnak tűnik, s azt tükrözi, hogy Szegeden nem közvetít egyenlő hangsúllyal két ellentmondásban lévő kijelentést a vizsgált iskola. A kijelentésekkel kapcsolatban a hallgatók esetében is hasonló tendenciával találkozunk. [5] esetében a szegedi magyar és nem magyar szakosok körében a legerősebb a tanári dominancia. A hallgatói vélemények azonban megoszlanak: míg a magyar szakosok 33%-a ért egyet [5]-tel, addig a nem magyar szakosoknál ez az arány 55%. Pécsen és Budapesten is kevésbé értenek egyet [5] tartalmával a magyar szakosok, mint a nem magyar szakosok. Ennek oka az lehet, hogy a magyar szakosok átfogóbb nyelvészeti tájékozottsággal rendelkeznek, s számos más szempontot is figyelembe vesznek ítéletalkotásukkor: számukra kevésbé fontos a tanári tekintély (hasonló esetek e szempontból: [16], [2]). A legkevésbé a budapesti magyar szakosok tartják igaznak [5]-öt, és itt is találjuk a legtöbb tagadót. A kijelentéssel is ők találkoztak előzetesen a legtöbben.

[5] jellemzően laikus vélekedésnek tűnik, amennyiben a nyelv strukturális romlására vonatkozik (ilyen jelenségről ugyanis nem tud a nyelvtudomány). Ugyanakkor elképzelhető – bár az interjúk ezt a feltételezést nem erősítik meg eléggé –, hogy a válaszadók az anyanyelvhasználat funkcionális visszaszorulására, a beszélők nyelvvesztésére is gondolhattak, amikor „a nyelv romlásának” kérdésre reagáltak. Az összes vizsgált csoport esetében számolni kell a család és a kortárs csoport közvetítő hatásával (legerősebben Budapesten), a média kiemelkedő szerepe mellett. Az interjúalanyok nyilatkozatai közül a legjellemzőbbeknek a következők számítanak: „semmiképpen nem fogalmazhatunk meg értéktételetet, mert a nyelv változása szükségszerű” (27.); „amíg egy nyelv képes változni, addig az a nyelv él” (26.). Emellett voltak, akik láttak romlást a magyar nyelv életében, de szerintük sem az egész nyelv állapota romlik: a legnagyobb veszélyt az idegen nyelvek hatásában, az egyre gyorsabb, hadaró beszédben, a szókincs „elszürkülésében” látták. A nyelvek romlásával kapcsolatban felszínre került egy igen archaikusnak és laikusnak nevezhető feltételezés is egy pécsi magyar szakos hallgató nyilatkozatában. Ő nem egy nyelv életén belül feltételezett romlást, hanem az egymásból levezethető rokonyelvek viszonylatában: „a régebbi, archaikus nyelvekhez képest a mai nyelvek vagy azok leánynyelvei már nem olyan összetettek, nem olyan minőségűek, [...] ez [...] lesüllyedés, értéktelenedés” (28.). Az archaikus nyelvek közé 28. szerint a szanszkrit, a latin, a görög tartozik. Ezt a képzetet bizonyosan nem a formális egyetemi oktatás alakította ki benne: az adatközlő folyamatosan hivatkozott funkcionális szempontokra és a már elvégzett finnugor stúdiumokra. Egyes olvasmányélményei és a szakján tanult ismeretek egymástól függetlenül vannak jelen gondolkodásában: az interjúalanyok közül az ő gondolkodása nevezhető a legkevésbé rendszerszerűnek.

c) A komoly veszélyérzetet elutasító és az önszabályozást hirdető kijelentéseket ([16], [21]) a gimnazisták közül legtöbben a pécsiek támogatták. A főiskolai, egyetemi hallgatók közül [16]-tal leginkább a budapesti magyar szakosok találkoztak tanári közlésként, legkevésbé a szegedi nem magyar szakosok. A kortárs csoport szerepe a budapesti magyar szakosoknál a legnagyobb, [16] tehát beszélgetések, viták tárgya lehet. E kettős forrás, egy formális és egy informális presztízzsel rendelkező csoport dominanciája is hozzájárulhat ahhoz, hogy [16]-tal sokan (54%) értenek egyet a budapesti magyar szakosok közül.

A főiskolai, egyetemi hallgatók körében [21] kevésbé ismert kijelentés volt, ezért a válaszok elemzését óvatosan kell végezni. Bár a kijelentéssel kevesen találkoztak a kérdőív kitöltése előtt, véleményyt szinte mindenki nyilvánított. Legelfogadóbban a budapesti magyar szakosok viszonyultak [21]-hez, a legelutasítóbbak a szegedi nem magyar szakosok voltak. Példa az utóbbi csoportból: „Muzsáj valakinek megvédeni a nyelvet [...] mindenféle behatástól.” (05.).

d) A szegedi Deák Gimnáziumban a magyar nyelv ápolásának, megvédésének ([13] és [8]) és az idegen nyelvek, szavak elleni fellépésnek ([9], [11]) esetében erősen domináns a tanári közlés. Ez arra utal, hogy a szegedi gimnazistákat érő tanári hatás erősebben hangsúlyozza a nyelvvel kapcsolatos aggodalmat ([5], [13], [8], [9], [11]), mint az önszabályozásba vetett megnyugtató bizalom képzetét ([16], [21]). Mivel a szegedi gimnazisták esetében [5], [13], [8] és [11] fogadtatása a vélemények szempontjából is nagyon hasonló (minden esetben jóval 50% feletti egyetértés és 10% alatti tagadás 98–100% közötti véleménynyilvánítási arány mellett), az adatok azt mutatják, hogy a szegedi gimnazisták azzal értettek egyet leginkább, hogy a magyar nyelv romlik, védelemre szorul, meg kell védeni a rontó hatásoktól, melyek egyike az, hogy az idegen szavak beáramlanak nyelvünkbe. A z i d e g e n n y e l v e k k e l k a p c s o l a t b a n azonban nem nagy a válaszadók félelme. Ez a szegedi gimnazisták idegennyelv-tudásából eredhet, és abból, hogy [9]-et az erős tanári dominancia ellenére is egyértelműen cáfolták, és [2] fogadtatása is viszonylag közömbös maradt.

Ezt a jelenséget érdemes megvizsgálni a másik két gimnázium diákjainál is. A budapesti gimnazisták esetében egyes kijelentésekkel kapcsolatban megfigyelhető, hogy ahol a tanári közlés aránya megközelíti a 40%-ot, a diákok egyetértése 40% fölötti értékre emelkedik ([5], [13], [8]), míg ahol nem ilyen erős a tanári közlés, ott 30%-ra vagy az alá esik ([16], [21], [2]), és e kijelentések esetében csekély a határozott nemmel válaszolók száma. Ez bizonytalanságra utal és a tanári tekintély egyértelmű elfogadását jelenti, azonban ez a tendencia nem érvényes, amint megjelenik az idegen nyelvek ártalmas szerepének gondolatköre ([9] és [11]): 40% feletti tanári közlésarány ellenére is jóval 20% alá esik az egyetértők aránya, és megnő a határozott nemmel válaszolóké. Ez azzal magyarázható, hogy a Karinthy Gimnáziumban angol–magyar és német–magyar két tannyelvű oktatás van, és a nyelvismeretből eredő magabiztosság megkérdőjelezi az idegen nyelvekben veszélyt látó tanári nézőpont hitelességét. Hasonló jelenséget tükröznek az adatok Pécssett is.

e) Az összes vizsgált csoportban megfigyelhető, hogy a nyelv védelmének szükségességét hangsúlyozó [13] terjedésében a kortárscsoport és a család szerepe nem elhanyagolható, s e két forrás közül általában a család szerepe a fontosabb. A véleménnyel a pécsi magyar szakosok értettek egyet a leginkább. A védelem, ápolás szükségességének vállalása azonban nem feltételezi a romlás képzetének elfogadását, hiszen Pécssett [5] támogatottsága csekély, tagadása jelentős mértékű volt (1. fent). Eltérő a kép Szegeden, ahol a védelem fontosságának hangsúlyozása együtt jár a magyar nyelv romlásának tudatával, s az ápolás itt inkább harcot jelenthet (1. fent [5] fogadtatását). Ennek az eredménynek ellentmondani látszik, hogy a szegedi adatközlők körében a szóbeli beszámolókból nem található átlagon felüli veszélyérzetet. Az azonban feltűnő, hogy a nyelvművelőknek itt a legnagyobb a presztízse; elképzelhető tehát, hogy a veszélyérzet tőlük került a megkérdezettek gondolkodásába.

f) A kérdőívek elemzése megmutatja, hogy a megkérdezett hallgatók szerint m i k l e h e t n e k a m a g y a r n y e l v r e á r t a l m a s, r o n t ó h a t á s o k. [8]-at [9]-cel és [11]-gyel összehasonlítva elmondható, hogy alacsony-közepes (Szegeden kiemelkedő) mértékben ismert az az elképzelés, hogy az idegen nyelvek, idegen szavak vannak veszélyes hatással a magyarra, s ennek terjesztésében főként a média és a tanárok játszanak szerepet. A hallgatók azonban nem osztják egyértelműen ezt a nézetet: [9] fogadtatása az összes főiskolás és egyetemista csoportban döntően közömbös vagy elutasító (leginkább Budapesten). Ha azonban a kijelentésben az idegen nyelvek hatása a lexikonra tett hatásra konkretizálódik, csak a budapesti válaszadók őrzik meg elutasító álláspontjukat, Pécssett és Szegeden viszont jelentősen megnő a [11]-gyel egyetértők aránya. A kijelentés legjobban a pécsi nem magyar szakosokat osztotta meg.

4. Beszélgetések a magyar nyelv változásáról. – Az ellenőrző interjúként készült felvételek anyaga önmagában is alkalmas az elemzésre. Az alábbiakban a legfontosabb elképzelések összefoglalása olvasható.

a) A Karinthy Gimnáziumban egyik diák sem fejezte ki a nyelv egyértelmű romlásának képzetét, inkább amellel érveltek, hogy bár bizonyos elemeiben – például a szleng terjedésében – a nyelv veszít pontosságából, sok tekintetben javul, gazdagodik is. Többen (14., 16.) úgy érezték, az idegen nyelvekből átvett szavak még segítenek is a nyelven, főleg a szaktudományok területén könnyítik meg a nemzetközi kommunikációt. Gondolkodásuk tehát kevésbé anyanyelvhez kötött: látásmódjuk globálisabb, s emögött a két tannyelvű képzési rendszer hatását láthatjuk. Pécssett találni olyan adatközlőt, aki azért látja a sztenderdebbé válásban a nyelvhasználat javulását, mert élete során sokszor okoztak neki megértési nehézséget egyes területek tájszavai (30.); az ő családja nagyon szétszóródott a magyar nyelvterületen és sok tájszót nem értenek, ha összegyűlnek).

A pécsi 31. csak társadalmi rétegenként vizsgálva tartja elképzelhetőnek a kérdés kutatását, a nyelv egészének állapotáról nyilatkozni szerinte túlzott általánosítás. Úgy érzi, a nyelvművelők nem elég nyitottak a nyelv állapotának változásával kapcsolatban, és a valóságtól elszigetelt döntéseket hoznak: „kell hallgatni a nyelvészeknek a nép szavára úgymond, tehát hogyha valamit úgy használunk már nem tudom, mióta – pl. itt van [...] évek óta ez a *de viszont*-probléma –, szerintem egy idő után engedni kell ilyen bevett fordulatoknak”. A „nép szavát” szerinte utcai riportokból, interjúkból, tévéműsorokból ismerhetnék meg a nyelvművelők, és ilyen jellegű források ismeretében hozhatnák meg döntéseiket. (31. tehát a hagyományos nyelvművelés ellentétére, a nyelvíretegződés-vizsgálatokra épülő, szociolingvisztikai megalapozottságú nyelvművelő koncepcióra voksol.)

b) Az interjúkban a szó leggyakrabban a *s z ó k é s z l e t b e l i v á l t o z á s o k r a* terelődött. Az adatközlők egyik vizsgált csoportban sem fogalmaztak meg erős félelmeket. Az innovációk iránt a legfontosabbaknak a pécsi adatközlők bizonyultak. Pécsi egyetemistákra jellemző vélemények (nincsen eltérés a magyar és a nem magyar szakosok között): „nem ez az első eset, amikor valamilyen más nyelv hat a magyarra” (25.); „[a nyelv mindig] az adott valóságot [tükrözi, ezért] ha olyan a világunk, hogy szükségünk van ezekre a szavakra, akkor használjuk ezeket, ha tetszik, ha nem” (27.); „francia szakosként tudom, hogy elég sok elhalt kísérlet volt a franciában, hogy az angol szavakat [...] a megfelelő francia szavakkal helyettesítsék. Ezek nem szoktak bejönni” (23.). Többen megkülönböztették az idegen szavak formális és informális helyzetben való használatát: „A mindennapi beszédben általában nem [használok idegen szavakat, de] természetesen kollokviumon, vagy ha dolgozatot kell beadni, akkor elvárás, hogy használjam az illető szaknak a nyelvét” (22.). Az adatközlők szerint az idegen szavak használoinak nincs mindig nagyobb presztízsiük, annak ellenére, hogy sokan tekintély-növelő szándékkal használják őket: „Mikor az egyetemet elkezdtem, akkor az volt a szokás nálunk, hogy nagyon sok mindent külföldi szóval helyettesítettünk, de negyed-ötödévesen erre rádöbben az ember, hogy viccnek jó” (26.); „van egy évfolyamtársam, aki teletűzdeli a beszédét szakszavakkal és egyszerűen nem értem, hogy mire akar következtetni” (15.). A hallgatók általában az angol nyelv hatásával kapcsolatban fogalmazták meg véleményüket, egy Erdélyben élő adatközlő azonban a román és a magyar nyelv – szerinte aggasztóbb – együttélésére világított rá: „hivatalos nyelven sokszor csak a román kifejezést ismerjük, én magam is” (15.).

Szegeden jellemzőbb az idegen szavakkal szembeni fenntartás: „[...] jelent veszélyt, mert átveszünk ezeket az angol szókapcsolatokat, szóhasználatokat, ugyanúgy kezdünk már beszélni. [...] A nagymamamból kiindulva: nem értik, hogy mit jelent [egy felirat], hogy mit lehet ott venni” (05.); „[nem tetszik az angol térhódítása], én ráadásul németet meg franciát tanultam” (08.). A félelmek közötti között tehát feltűnik a generációk eltérő művelődésszerkezete és az is, hogy nyelvi hátrányt érez az, aki nem tanult angolul. Ezzel szemben többen is megjegyezték, hogy egyes nemzetközi szavak lefordítása nem hasznos, gátolja a nemzetközi integrálódást: „vannak ezek a műveltségyszavak, amiket felesleges lefordítani” (13.).

Az idegen nyelvi hatásokkal kapcsolatban szerkezeti változások is szóba kerültek. Egy hallgató a germanizmusok említését követően jegyezte meg: „a magyar nyelv annyira különleges nyelv, ami a környékünkön nincsen sehol. [...] nem értem, [...] miért rendeljük alá a nyelvünket ennyire más nyelvek hatásának. Nem azokkal a változásokkal van főleg probléma, amik a nyelvünkön belül zajl[anak], hanem amik kívülről érintik. [...] elképzelhető olyan eset, hogy a magyar az teljesen megváltozik, de én ebből a szempontból optimista vagyok” (13.). Egy németül magas, de angolul kezdő szinten tudó szegedi gimnazista véleményét jelentősen befolyásolták nyelvi ismeretei: „Attól függ, hogy milyen szerkezetekről beszélünk. Ha az angolból átvett szerkezetekről, akkor ez romlás” (21.). Más azt fejtette ki, hogy a nyelv szerkezete változik meg utoljára, de volt olyan adatközlő, aki szerint „Ezzel nem érdemes foglalkozni, mert még rosszul angolul beszélni is kevesen tudnak” (02.): a skandináv országok példáját hozta fel, ahol szinte mindenki megmaradt anyanyelve mellett, annak ellenére, hogy az idegennyelv-tudás jóval általánosabb, mint Magyarországon.

c) A nyelvjáráások különbözősége az adatközlők szerint nem okoz problémát a megértésben (kivétel: 30.). Az interjúalanyok szinte egyáltalán nem találkoztak határon túli magyar beszélővel, így nem tudták megítélni azt a kérdést, hogy a magyar nyelv különfejlődése jelentene-e problémát. Általában megalapozatlannak találták azt a felvetést, hogy a határon túli magyarok nyelve egy idő után nehezen érthetővé válhat az anyaországiak számára: „Nem hallottam még ilyen esetről, de ehhez hosszú idő kellene, hogy annyira el tudna változni az általuk használt nyelv a magyartól, hogy ne értenék meg egymást. Talán szerintem ez nem is annyira reális, [...] mert ők is a magyart használják, egy-két idegen szót belevesznek, de alapvetően [a nyelvük] érthető lesz szerintem mindig” (29.).

d) Egy nagyobb szabású nyelvújító mozgalom szükségességével kapcsolatban a megkérdezettek általában a média szerepét emelték ki: szervezett nyelvújítási mozgalom helyett „egyfajta nyelvi igényesség [kellene a médiában,] korrekt beszédmód reggel 4-től este 10-ig” (27.). Ahhoz azonban, hogy ez a hatás valóban érvényesüljön, a beszélőközösség aktivitására van szükség: „[az kell egy új szó meghonosodásához,] hogy sokan kezdjék el használni. Hogyha egy kisebb csoport azt mondja, hogy márpedig van egy ilyen szó, és ezt most alkottuk, és ők most ezt használják [...] hűszan, attól még ez nem jelenik meg a nyelvben” (22.). Az új szavakat tehát hiába teszik közzé szólisták, jegyzékek formájában: a fiatalok rendszerint nem találkoztak ezzel a megoldással, így hatást sem gyakoroltak rájuk. A szómagyarítások – mint a többször emlegetett *számítógép* – általában a barátok vagy a média szóhasználatából kerültek a szókincsükbe. Emellett természetesen nem elhanyagolható a magyartanárok véleményközvetítő és -befolyásoló hatása: ezt is többen kiemelték, egyes főiskolai hallgatók mint magukra is vonatkoztatható, személyes feladatot: „mi magyar szakosok vagyunk, nekünk kell tanítanunk” (07.). Az adatközlők legnagyobb részét Kazinczy és mozgalma hatását említették, jelentős tekintéllyel rendelkezett azonban a sportnyelvújítás is. Ezzel kapcsolatban 02. megjegyezte, hogy ennek részleges sikere nem egyedül a nyelvművelőknek köszönhető, hanem inkább a beszélőközösségnek és a nyelv organikus változásának: „egy ideig vegyesen szerepelt a két alak [ti. a *corner* és a *szöglet*], [majd] a nyelv kitermelte magának, hogy a *szöglet* az egy megfelelő kifejezés”. Egy szegedi gimnazista úgy látta: az emberek nem a nyelvművelők, inkább a médiaszereplők által közvetített nyelvhasználatot követik: „[...] egy új nyelvújításhoz hasonló folyamatról van szó? [Akkor lehetséges, ha] megteremtik ennek a megfelelő sajtóvisszhangját. Mindig az ő felelősségüket látom vezetőnek” (21.).

Nem lehet véletlen, hogy a nyelvművelő szakirodalom által hivatkozott két legnagyobb hatású előkép, Kazinczy mozgalma és a sportnyelvújítás említése viszonylag gyakorinak nevezhető. Ennek hátterében gimnáziumi vagy egyetemi tanulmányok állnak.

5. Összegzés. – Gyakran kimutatható lényeges különbség a gimnazisták, a nem magyar szakosok és a magyar szakosok véleménye között, s ennek oka leginkább az eltérő iskolai tapasztalatokban keresendő. Különösen szembetűnik az eltérés a két tannyelvű és a nem két tannyelvű képzésben részt vevő gimnazisták válaszainak összevetésekor. Részben a kijelentések előzetes

ismertségében és az idegen nyelvekhez való hozzáállásban lehet különbségeket találni. A főiskolások, egyetemisták esetében is kimutatható markáns eltérés. Leegyszerűsítésekkel ez azt jelenti, hogy a budapesti és a pécsi hallgatók megközelítése a deskriptív, a szegedieké a preskriptív felfogáshoz állt közelebb. A hagyományos nyelvművelés szemléletének elfogadása, a beavatkozás szükségességének kiemelése is inkább a szegedi főiskolásokra volt jellemző. A szegedi hallgatók esetében nem szabad megfedkezni arról, hogy a főiskolai tanárképzés más szemléletű, mint az egyetemi bölcsész- és tanárképzés (emellett a képzésből kikerülő tanárok teljesen más korosztályt tanítanak, így leendő feladataik is mások).

A magyar nyelv változásának megítélésében más tényezők is szerepet játszanak. Az adatokat nagy általánosságban elemezve elmondható, hogy a nyelvművelők – és a hagyományos nyelvművelés által közvetített gondolatok – tekintélye Szegeden a legnagyobb, Budapesten és Pécsen jóval kisebb. Ebben a saját anyanyelv változathoz való viszony is szerepet játszhat. Az interjúban Szegeden jóval nagyobb volt a nyelvjárásiasság reflektáltsága, mint Budapesten vagy Pécsen. Jogosnak tűnik megvizsgálni, hogy a szegedi válaszadók esetében hiperkorrekcióval találkozunk-e. Vajon igaz-e az a hipotézis, hogy akinek az anyanyelvjárása távolabb áll a sztenderdtől és ezért nyelvi szocializációja és formális képzése során többször találkozott annak stigmatizálásával/javításával, az könnyebben azonosulhat azzal a nézettel, hogy az emberek nyelvhasználata egységesítendő, mint az, akinek anyanyelvjárása sztenderdközelí? Illetőleg fordítva: akinek anyanyelvjárása közelebb áll a sztenderdhez és ezért kevés alkalommal korrigálták/bélyegezték meg, az toleránsabb-e a nyelvi variációk iránt? A hiperkorrekt viselkedést tehát nemcsak a nyelvi produkció szintjén érdemes tovább kutatni (hibajavító tesztekkel), hanem a metanyelvi kogníció szintjén is (hiedelem- és tudásstruktúrát felmérő vizsgálatokkal).

Melléklet

KÉRDŐÍV A NYELVMŰVELÉSEL KAPCSOLATOS VÉLEKEDÉSEKRŐL

Nem: férfi / nő	Születési év:	Sorszám:	Középiskola/egyetem
Lakóhely: község / város / Budapest		Tagozat / szak, évfolyam:	

1. A következőkben a magyar nyelvvel, nyelvműveléssel kapcsolatos kijelentéseket olvashatsz. Kérlek, ikszeld be, milyen forrásból értesültél vagy nem értesültél róluk. A kérdésnek ebben a felében az „egyéb” kategóriába a tévé, rádió, újság, könyv stb. tartozik. Itt több választ is megadhatsz. Ezen kívül a véleményedre is kíváncsi vagyok: mennyire tartod helyesnek ezeket az állításokat? Itt kérlek, csak egy választ jelölj meg! Fontos, hogy ebben a kérdőívben nincsenek „jó” vagy „rossz” válaszok, a cél az, hogy tapasztalataidról, véleményedről képet alkothassak. Köszönöm, hogy segítesz a dolgozatomhoz szükséges adatok megadásával!

	Találkoztál a kijelentéssel? Hol?				Egyetértesz?		
	Tanár	Családtag	Veled egykorú	Egyéb	Igen	Részben	Nem
1. A magyar nyelv léte veszélyben van.							
2. Új nyelvújításra: a tudományos és közéleti kifejezések magyartására van szükség.							

3. Régi bemondóink, színészeink nyelvezete, kiejtése szebb volt a maiakénál.							
4. A magyar nyelv nincs nagyobb válságban, mint bármikor korábban.							
5. A magyar nyelv romlik.							
6. A mai fiatalok gondatlanul, oda nem figyelve beszélnek a mindennapokban.							
7. Régi íróink, költőink nyelve a mainál szebb volt.							
8. A magyar nyelvet meg kell óvni a rontó hatásoktól.							
9. Az idegen nyelvek rossz hatással vannak a magyarra.							
10. A magyar nyelv helyzete válságos és beavatkozást igényel.							
11. Nagyon veszélyezteti a magyar nyelvet, ha sok idegen szó honosodik meg benne.							
12. A magyar nyelv saját maga oldja meg átmeneti nehézségeit.							
13. A magyar nyelv védelemre, ápolásra szorul.							
14. Az idegen nyelvek hatására keletkezett szerkezetek, szóösszetételek magyartalanok, ezért kerülni kell őket.							
15. A nyelvművelés tudománytalan, kártékony tevékenység.							
16. A magyar nyelv csak változik, nem kell különös bajtól félni.							
17. A televízió, a rádió, az újságírás romlott, nem tiszta nyelvet használ.							
18. A nyelvművelés tudományos alapon segít jobbbá tenni nyelvünket.							
19. Nyelvtörvényekkel, rendeletekkel hatékonyan javítható a magyar nyelv állapota							
20. Az emberek nyelvhasználatát a nyelvművelő írások, műsorok jó irányba terelik.							
21. Minden nyelv magát szabályozza és tisztítja, így a magyar is.							
22. A nyelvművelés feladata az ismeretterjesztés, a nyelvi gondolkodás fejlesztése.							
23. Sok logikátlanság van az emberek nyelvhasználatában, ezeket javítani kell.							

2. Volt-e olyan élményed, hogy beszéd közben beszélgetőtársad félbeszakított és kijavított, ha nyelvi hibát vett észre? Kérlek, húzd alá a megfelelő választ! Igen / Nem

3. Az alábbiakban a helytelen nyelvhasználat főbb típusaival kapcsolatban tesztek fel néhány kérdést. Ha az előbbi kérdésre igennel feleltél, kérlek, ikszeld be, ki milyen típusú tévedésedet javította ki! Téged az adott hiba mennyire zavar, ha másnál tapasztalod? (A lehetséges válaszok: Nem = nem zavar, nem törődöm vele; Kicsit = csak kicsit zavar: feltűnik, de nem javítok; Nagyon = nagyon zavar: ha hallom, kijavítom a beszélgetőpartneremet). Ha az előbbi kérdésre nemmel válaszoltál, kérlek, csak arra válaszolj, hogy mennyire zavar a megnevezett nyelvhelyességi hiba (válaszadási lehetőségeid ugyanazok).

	Ki javított ki?				Téged mennyire zavar ez a fajta hiba?		
	Tanár	Családtag	Veled egykorú	Más	Nem	Kicsit	Nagyon
Helytelen toldalékhaználóat.							
Felesleges idegenszó-használóat.							
Idegenszerű mondat szerkezet vagy szóösszetétel használata.							
Egyéb, éspedig:							

Köszönöm, hogy segítettél a munkámban!

A hivatkozott irodalom

- BALÁZS GÉZA 1999. A nyelv művelés állapota. Magyar Nyelvőr 9–27.
- BALÁZS GÉZA 2005. „A magyar nyelv élémozdításáról...” Vitairat a nyelv művelésért. Akadémiai, Bp.
- BOURDIEU, PIERRE 1997. A közvélemény nem létezik. Szociológiai Figyelő 13: 136–45.
- KONTRA MIKLÓS 2003a. Nyelvészeti megközelítésmódok. In: KONTRA szerk. 2003: 26–40.
- KONTRA MIKLÓS 2003b. A vizsgálat keretei. In: KONTRA szerk. 2003: 41–84.
- KONTRA MIKLÓS szerk. 2003. Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon. Osiris, Bp.
- KONTRA MIKLÓS – SALY NOÉMI szerk. 1998. Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Osiris, Bp.
- MINYA KÁROLY 2005. Rendszerváltás – normaváltás. Tinta, Bp.
- NAHALKA ISTVÁN 2002. Hogyan alakul ki a tudás a gyerekekben? Konstruktivizmus és pedagógia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- SÁNDOR KLÁRA 2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelv művelés. In: KIEFER FERENC szerk., Magyar nyelv. Akadémiai, Bp. 958–95.
- SZABÓ TAMÁS PÉTER 2006. „...biztos, hogy egy-egy dolgon el-elhűmmögtem...” Gimnazisták gondolkodása a nyelv művelés, nyelvtervezés alapkérdéseiről. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Argumentum, Bp. 205–14.
- SZABÓ TAMÁS PÉTER 2007. A beszélő metanyelvi tudásának megismerése az anyanyelvi nevelés és a nyelv művelő tevékenység tervezésében. In: SINKOVICS BALÁZS szerk., LingDok 6. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai. Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged, 167–88.

SZABÓ TAMÁS PÉTER